

Гоманюк М. Соціально-просторовий контекст та варіативність етноніму “турки-месхетинці” / М.Гоманюк // Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. Під ред. Пилипенко І.О. Вип.1.-Херсон: ХДУ.- 2005.-С.38-42

Микола Гоманюк,

ст. викладач Херсонського національного технічного університету

СОЦІАЛЬНО-ПРОСТОРОВИЙ КОНТЕКСТ ТА ВАРІАТИВНІСТЬ ЕТНОНІМУ “ТУРКИ-МЕСХЕТИНЦІ”

Турки-месхетинці – це етнонім, що затвердився в літературі в кінці 1980-х років. Згадана етнічна група заселяла Ахалцихський край, частину грузинської історичної провінції Месхетії – смугу вздовж сучасного державного кордону між Аджарією на заході і Вірменією на сході. До складу Месхетії належить також регіон Джавахетія [1]. Інколи зустрічається подвійна назва цієї місцевості – Месхеті-Джавахеті. В результаті російсько-турецької війни 1828-1829 рр. Ахалцихський край було приєднано до Російської імперії, і його мешканців було відділено державним кордоном від основного турецького етнічного масиву [2]. Попередні етнічні процеси (на стику тюркських і грузинських етносів) та обставини, що склалися після входження Месхетії до Росії, а згодом до СРСР створили умови для створення нової етнічної групи – так званих турків-месхетинців. Депортація 1944 р. турків-месхетинців до республік Середньої Азії та етнічний конфлікт в Узбецькій СРР призвели до масових міграцій турків-месхетинців. Чисельна турецько-месхетинська діаспора оселилася і в Україні.

Сторонній етнонім цієї етнічної групи – турки-месхетинці, прийнятий зокрема в Україні, було утворено з двох слів: турки (назва материнського етносу) і месхетинці (від назви провінції). В Туреччині ту саму провінцію називають Ахалцихський краєм (за часів турецького панування – Ахалцихський пашалик), за назвою найбільшого міста в провінції - Ахалцихе. Відповідно і назва турецько-месхетинської етнічної групи, що усталилася в Туреччині та Азербайджані є ахалцихські турки – “Ağıska Türkleri” (ахиска тюрклері). Така конфігурація є не зовсім вдалою з міркувань того, що наразі не вирішено остаточно питання про етногенез турків-месхетинців. Існують дві основні версії: в першій стверджується, що турки-месхетинці – це отуречені грузини, а в другій, що турки-месхетинці – це тюрки з чисельними домішками іноетнічних компонентів [3]. Вживання етноніму турки-месхетинці є виправданим у випадку прийняття “тюркської” версії етногенезу.

Це створює додаткові труднощі з визначенням статусу цієї етнічної групи. Враховуючи, що формування турецько-месхетинської етнічної групи відбувалося внаслідок особливого історичного процесу, зокрема під впливом різних держав та імперій, під юрисдикцією яких група перебувала протягом різних періодів історії, і завдяки специфічним географічним та регіональним умовам, які сприяли розвиткові дещо відмінних традицій, обрядів, діалекту можна вважати, що месхетинські турки (месхи) є субетносом або турецької, або грузинської нації. Подібний статус у випадку української нації мають, наприклад, лемки, які також відповідають цим критеріям субетносу.

В залежності від прийняття тієї чи іншої теорії етногенезу розповсюджені різні назви турків-месхетинців. Прихильники першої, “грузинської” версії називають себе месхами, а прихильники другої, “тюркської” – турками-месхетинцями, ахалцихськими турками або власне турками. В різних країнах існували та існують також свої етнонімічні традиції по відношенню до цього субетносу. В літературі усталилися різні етноніми, що частіше базуються на топонімічному предикаті: ахалцихські турки (так називають турків-месхетинців в Туреччині і Азербайджані), месхи (в Грузії), в СРСР турків-месхетинців часто називали советськими турками. Зустрічаються також етноніми: кавказські турки, турки-джавахці, месхетинці, ферганські турки, аджарські турки. В більшості випадків ці

етноніми місять топонімічну компоненту, пов'язану з місцем тимчасового або сталого перебування турків або історичною батьківщиною турків-месхетинців. Як зазначають грузинські дослідники, “термін турки-месхетинці безперечно штучний. Він не має історії, виник недавно. Якщо вже говорити так, то тільки вкладаючи один єдиний зміст “турки з Месхетії”, тобто слово “месхетинці” розуміти як вихідці з Месхетії. Але в пресі, на телебаченні, в побуті можна інколи трапляються і такі терміни: “турецькі месхи”, “месхи турецького походження”, “месхи-турки”. Всі ці терміни неправильні. Слід пам'ятати, що месхи і турки – це зовсім інші народи і не можна їх ідентифікувати” [4]. Негативна реакція грузинських вчених ґрунтується на акцепції “грузинської” версії етногенезу турків-месхетинців, тому в Грузії прийнято вживати етноніми “месхи” або “месхетинці”. Крім етнонімів з топонімічними предикатами існує група етнонімів, пов'язаних з конфесійною приналежністю турків-месхетинців: грузини-суніти, грузини-мусульмани, мусульмани-месхетинці.

В англійській літературі також прижився етнонім месхетинські турки (Meskhetian Turks). В тюркомовній літературі крім етноніма “Ağıska Türkleri”, паралельно використовується етнонім “Mesxet Türkleri”. Самоназва месхетинських турків, що після депортації 1944 р. з Грузинської СРР, та після етнічного конфлікту в Узбецькій СРР 1989 р. змушені були мігрувати до інших радянських республік, а потім країн СНД та інших країн світу (Росія, Україна, Азербайджан, Туреччина, США та ін.) не усталилася. Так в Азербайджані, Туреччині самоназвою турків-месхетинців є етнонім ахиські або ахалцихські турки; в Росії, Україні, країнах Середньої Азії та Казахстані в якості самоназви частково зберігся етнонім турки-месхетинці. Проте останнім часом існує тенденція до усунення з самоназви топонімічної складової. Сучасні турки-месхетинці схильні до вживання самоназви “тюрк” - “турки”.

В Україні паралельно співіснує дві самоназви турків-месхетинці. Більша половина месхетинських турків схильна використовувати етнонім без просторового предикату – турки, а менша половина вживає етнонім турки-месхетинці. Це створює плутанину в статистичних підрахунках.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року в Україні проживало 8844 турка та 336 турків-месхетинців [5]. Існують підстави вважати, що переважна більшість переписаних турків є саме турками-месхетинцями. Тобто приведені дані стосуються саме турків-месхетинців, а не наших сусідів – “материкових” турків. Відомо, що під час перепису населення враховувалась чисельність представників всіх основних субетнічних груп, проте у підсумкових даних вони були віднесені до основної національності. В нашому випадку, внаслідок співіснування двох етнонімів стосовно месхетинських турків, виникла плутанина. По-перше, до домінуючого субетноса (турки-месхетинці), які задекларували себе як турки, вірогідніше за все, були додані представники материнського етносу (“материкові” турки). По-друге, окремо підраховувалися турки-месхетинці не як субетнічна група, а як окремий етнос.

Підставами для таких міркувань є кілька фактів. По-перше, за даними Національно-культурного товариства турків-месхетинців “Ватан”, станом на 10.01.1997 р. в Україні проживало близько 10116 представників цього етносу [6], що приблизно відповідає спільним даним щодо кількості турків і турків-месхетинців – разом 9180 осіб (хоча для турків-месхетинців характерним є висока народжуваність, кількість переписаних месхетинських турків є меншою ніж в більш ранніх неофіційних даних, тому що, швидше за все, в 2001 р. не враховувалися турки-месхетинці, що не є громадянами України).

По-друге, картину щодо кількості турецько-месхетинського населення доповнюють дані всеукраїнського перепису турецько-месхетинського населення проведеного Державним комітетом України у справах національностей та міграцій в 1999 році (фіксувалося ім'я, адреса, попереднє місце проживання та бажання іммігрувати в Грузію). Так в Херсонській області, де проживає найчисельніша турецько-месхетинська

громада, за інформацією Управління у справах національностей, міграцій Херсонської обласної державної адміністрації станом на 1 квітня 1999 року, проживало 2990 саме турків-месхетинців. За даними Обласного управління статистики станом на 2001 р. в Херсонській обл. проживало: турків – 3736, турків-месхетинців – 59, а за даними “Ватану” 5100 турків-месхетинців проживало саме на Херсонщині.

Подібна ситуація спостерігаються і в інших областях, де проживають месхетинські турки. Так в Одеській області турків за результатами Всеукраїнського перепису налічувалося більше 100 осіб, а турків-месхетинців – 11 осіб [7].

Характерним є те, що за результатами Всеукраїнського перепису не виявлено осіб, які б зареєструвалися як месхи, чи іншими властивими для турків-месхетинців етнонімами. Це свідчить про те, що “грузинська” версія етногенезу месхетинських турків в Україні не прижилася.

Викладене дозволяє зробити висновки, що користуватися статистичними матеріалами щодо турків-месхетинців та турків слід вельми обачливо. Для того щоб відрізнити турків-месхетинців від “материкових” турків слід вважати, що турки-месхетинці мають кілька демографічних ознак, що дозволяють хоча б орієнтовно розрізняти інформацію про турків та турків-месхетинців. По-перше, переважна кількість турків-месхетинців – це мешканці сіл, селищ та селищ міського типу, а “материкові” турки – це, в основному, мешканці міст. По-друге, турки-месхетинці проживають, як правило, компактно. Так, в Херсонській області переважна більшість турків-месхетинців мешкає в Чаплинському районі (за даними перепису 2001 р. в Чаплинському районі проживало: турків – 2278, турків-месхетинців - 27 осіб), в Одеській області місцем компактного проживання турків-месхетинців є Іванівський район. Взагалі, найбільші турецько-месхетинські громади в Україні проживають: в Херсонській, Донецькій (приблизно 3 тис.) та Миколаївській областях (приблизно 0,5 тис.).

Хоча етнонім “турки-месхетинці” має тенденцію до усунення зі свідомості його носіїв і люди все рідше використовують його для самоідентифікації, в науковій літературі, в ЗМІ він продовжує широко вживатися. Це створює додаткові непорозуміння. Оскільки етнонім “турки-месхетинці” є стороннім по відношенню до означуваного субетносу, існує індивідуальне і негативне ставлення до його вживання з боку деяких месхетинських турків.

Крім того, додаткові труднощі додає те, що деякі турки-месхетинці продовжують реєструватися азербайджанцями (під час польових досліджень 2002 р. в Чаплинському районі траплялись такі випадки), як було за радянських часів, коли туркам було заборонено вживати властивий їм етнонім.

Аналіз українських джерел доводить, що данні стосовно турків-месхетинців часто не відповідають дійсності. Неточності існують не тільки в підрахунках кількості турецько-месхетинського населення, а й в оцінках міграційних процесів турків, не визначено статус цієї етнічної групи та (принаймні не оприлюднено) державну етнополітику по відношенню до представників цієї етнічної групи.

Література:

1. Бараташвили Л., Бараташвили К. Мы – месхи // Литературная Грузия.-1988.- №9.- С.98-130
2. Осипов А.Г. Основные направления изменений в самосознании и культуре ахалцихских (месхетинских) турок // Автореферат на соискание степени кандидата исторических наук.- Институт этнологии РАН, 1993.-27 с.
3. Панеш Э.Х., Ермолов Л.Б. Месхетинские турки // Вопросы истории, №9-10.-1991.- С.212-217
4. Энох Р. “Турки-месхетинцы» - «поход на родину» - 1990 г.// Центральная Азия и Кавказ. –1997.- №10.- С.36-45

5. Євнух В.В., Трощанський В.П., Галушко К.Ю. Чернова К.О. Етнонаціональна структура українського суспільства.-К.: Наукова думка, 2004.-243 с.
6. Клиненко Т., Малиновська О., Мінгазутдінов І., Шамшур О. Становище біженців турків-месхетинців в Україні. – К.: ВАТТЕ, 1999. –130 с.
7. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Офіційний сайт Державного комітету статистики України // <http://www.ukrcensus.gov.ua/>